

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoff-
man τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank,
τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ.
καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ Πανε-
πιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμ. — Κ. Τριανταφυλλόπου-
λος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust
ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδὸς σύμβου-
λος ἐπικρατείας. — Χ. Τζωρτζόπουλος ἑκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg
— Παν. Κανελλόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταν-
τῖνος Τσάτσος ἑκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρα-
κόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1933

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

1. Θέτοντες ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς μας τὸ πρόβλημα τῆς προόδου, αἰσθανόμεθα οὕτως εἶπειν αὐτομάτως μεταβαλλόμενον (ἄρα γε : εὐρυνόμενον ἢ περιοριζόμενον ;) τὸν ὁρίζοντα αὐτῆς ταύτης τῆς ἀτομικῆς μας ζωῆς. Αἰσθανόμεθα ἀμέσως τὴν εὐθύνην τοῦ κληρονόμου ! Δὲν ἤλθομεν εἰς τὸν κόσμον ὡς ὄντα ἐλεύθερα. Ἐλθομεν διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἄλλοι πρὸ ἡμῶν ἤρχισαν ἐκτελοῦντες. Ἡ ἐλευθερία μας — καὶ ἐὰν ὑπάρχη — εἶναι περιορισμένη. Δὲν δικαιούμεθα συνήθως νὰ κινηθῶμεν ἔξω τῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς ἡ ἰδιότης ὡς ἐκτελεστῶν διαθήκης ἐπιμελῶς διὰ μέσου τῶν αἰώνων διαφυλαχθείσης καὶ συμπληρωθείσης. Καὶ εἰς τὴν ἐπανίστασιν δικαιούμεθα νὰ προβῶμεν μόνον, ἐφ' ὅσον ἐπιδιώκομεν δι' αὐτῆς κἄτι καλλίτερον τοῦ μέχρι σήμερον κρατοῦντος. Εἴμεθα διαρκῶς ὑποχρεωμένοι νὰ συγκρίνωμεν τὰ ἔργα μας πρὸς τὰ ἔργα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα παρελάβομεν. Ὅταν λογοδοτῶμεν ἀπέναντι τῆς συνειδήσεώς μας, αἰσθανόμεθα αἰφνιδίως ὑποκαθιστάμενον εἰς αὐτὴν τὸ παρελθὸν καὶ ὄχι τὸ μέλλον. Ἐκεῖνο θὰ κρίνη, ἐὰν εἴμεθα ἢ ὄχι ἀντάξιοι κληρονόμοι του.

Αὕτη εἶναι μοιραίως ἡ ἐντύπωσις, ἡ ὁποία γεννᾶται εἰς τὴν συνείδησίν μας, ὅταν θέτωμεν ἐνώπιόν της τὸ πρόβλημα τῆς προόδου. Ἐρωτᾶται ὁμως : ἀντιμετώπισεν ἀνέκαθεν ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου τὸ πρόβλημα τοῦτο ; Ὑπῆρξεν ὁ ἀνθρώπος ἀνέκαθεν καταδεδικασμένος νὰ ζῇ ὑπὸ τὸ βάρος του ;

Δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράδοξον, ἐὰν τονίσωμεν, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς προόδου εἶναι προῖον τῆς νεωτέρας πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἱστο-

ρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὀλόκληροι χιλιετηρίδες — χιλιετηρίδες ὄχι τοῦ σκότους, ἀλλὰ τοῦ φωτός —, ὀλόκληροι μεγάλοι πολιτισμοὶ ἀνεπτύχθησαν καὶ ἤκμασαν, χωρὶς νὰ γεννηθῆ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου τὸ πρόβλημα τῆς προόδου. Ἡ ἰδέα τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἐξελίξεως ἦτο εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα — ἰδίᾳ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν φύσιν — γνωστὴ. Ἡ ἰδέα τῆς προόδου ἦτο ἄγνωστος, τελείως ἄγνωστος. Αὐτὸ τοῦτο τὸ πληρέστερον σύστημα ἐξελίξεως, τὸ ὁποῖον παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, τὸ σύστημα ἐξελίξεως τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ ὁποῖον ἐθεμελιώθη ἐπὶ τῆς περιφήμου ἀρχῆς τῆς ἐντελεχείας, δὲν γνωρίζει τὴν ἔννοιαν τῆς προόδου. Πέραν τῆς ἱεραρχίας τῶν ὄντων μὲ τὴν ἀξιολογικὴν αὐτῶν διαβάθμισιν (τὰ ὄντα ἀνῆχθησαν, ὡς γνωστόν, ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς αὐτόνομους καὶ ὑπὸ ἰδίας ἐντελεχείας κινουμένας δυνάμεις) δὲν ἐπροχώρησεν ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Δημόκριτον, ἐνόησεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παρέβλεψαν αὐταὶ αὐταὶ αἱ νεώτεραι περὶ ἐξελίξεως θεωρίαι (αὐταὶ αὐταὶ αἱ θεωρίαι τῶν Spencer καὶ Darwin), ἐνόησε δηλαδή, ὅτι εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐπιγείων ὄντων αἱ ποιοτικαὶ διαφοραὶ οὐδέποτε ἀνάγονται εἰς ποσοτικὰς διαφορὰς καὶ ὅτι ἡ ἀνωτέρα ἐν τῇ ἐξελίξει μορφή δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ ἀπλοῦν προῖόν τῆς κατωτέρας, ἀλλὰ, διεπομένη ὑπὸ ἰδίας ἐντελεχείας, ἐκπροσωπεῖ νέαν πάντοτε καὶ αὐτοτελῆ μορφήν, χρησιμοποιοῦσαν ἀπλῶς ὡς «ὑλὴν» τὴν «μορφήν» τοῦ ἀμέσως κατωτέρου ὄντος —, ἀπὸ τοῦ σημείου ὅμως αὐτοῦ μέχρι τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ φθάσῃ ὁ Ἀριστοτέλης διὰ νὰ συλλάβῃ τὴν ἔννοιαν τῆς προόδου, ὑπάρχει ἀκόμη ἀπόστασις μεγάλη. Τὸ ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῶν ἐπιγείων ὄντων, ἔχουσα ὡς κριτήριον τὸν νοῦν, χωρεῖ διαρκῶς πρὸς μορφὰς ἀνωτέρας καὶ φθάνει μέχρι τῶν πολυπλόκων ἐνεργειῶν τῆς ψυχῆς, τοῦτο ἀποτελεῖ εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπλὴν ἀκόμη φυσικοεπιστημονικὴν πιστοποίησιν. Ὁ Ἀριστοτέλης σταματᾷ ἐκεῖ, ὅπου ἀρχίζει ἡ ἱστορία, ἐκεῖ, ὅπου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῆ ἀρχομένη ἡ πρόοδος. Ἐν καὶ μόνον βῆμα χωρίζει βεβαίως τοῦτον ἀπὸ τοῦ Hegel, τοῦ ὁποίου ἡ θεωρία περὶ ἱστορίας καὶ τῆς ἐν αὐτῇ σημειουμένης προόδου, ὁρμωμένη ἀπὸ τοῦ ἀπολύτου κριτηρίου τοῦ νοῦ, ἐμφανίζει τὴν σχέσιν τοῦ Γερμανοῦ

φιλοσόφου πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη στενωτέραν ἐκείνης, ἣν οὗτος συνειδητῶς ἐκαλλιέργησε πρὸς τὸν Πλάτωνα. Τὸ βῆμα ὅμως τοῦτο δὲν ἐπεχειρήθη ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνας. Δύο ὀλόκληροι χιλιετηρίδες ἔπρεπε νὰ παρέλθουν διὰ νὰ προεκταθῆ ἡ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐμφανίζεται σήμερον ὡς ἀπλήρη λογικὴ συμπλήρωσις καὶ συνέχισις αὐτῆς.

2. Ποῦ ὅμως ὑφείλεται τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀρχαῖος Ἕλληνας δὲν ἐγνώρισε τὴν ἰδέαν τῆς προόδου; Ὑπῆρξε τοῦτο ἄρα γε ἀπλῶς τυχαῖον;

Εἶναι λυπηρὸν, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας δὲν ἐρευνᾷ τὰ πρὸς τὴν φύσιν τῆς συνδεόμενα βαθύτερα αὐτὰ προβλήματα καὶ ἀφήνει ἀναπάντητα ἢ μᾶλλον δὲν θέτει καὶ ἐρωτήματα, ὡς τὰ ἀνωτέρω. Ὅχι μόνον οἱ τὸ γράμμα ἀπλῶς τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων μελετῶντες ἱστορικοί, ἀλλὰ καὶ ἐρευνηταί, ὡς ὁ W. Windelband, ἐρευνηταί διασπάσαντες ἐπιτυχῶς τὸ νεκρὸν συνήθως γράμμα καὶ ἀναζητήσαντες ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειάν του τὸν λόγον καὶ τὸν ἁρμονικὸν ὁυθμὸν, ὅστις διέπει τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, δὲν ἔθεσαν καὶ τὸ πρόβλημα, πῶς καὶ διατι ἡ ἰδέα τῆς προόδου εἶναι προῖον τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, πῶς καὶ διατι ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνας δὲν κατώρθωσεν ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ φθάσῃ μέχρως αὐτῆς. Νύξεις ἀπλῶς ἐδόθησαν διὰ τὴν ἐρημνείαν τοῦ φαινομένου τούτου, νύξεις σπουδαῖαι βεβαίως καὶ σοβαρώταται, νύξεις ὅμως ἀφορῶσαι τὴν μίαν ἀπλῶς πλευρὰν τοῦ προβλήματος. Ὑπεστηρίχθη συγκεκριμένως — τὴν ἀποψιν ταύτην ἀνέπτυξε καὶ παρ' ἡμῶν ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος — ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐδημιούργησε τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας. Ὅπως ἐτονίσαμεν καὶ ἄλλοτε, συγκεκριμένως εἰς τὴν μελέτην: «Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία» — (ἡ διατύπωσις αὐτὴ συνιστᾷ, καθ' ἡμᾶς, πληρέστερον τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος) — ὁ Ἑλληνισμὸς, θεοποιῶν τοὺς ἀνθρώπους, ἀνήγαγε τὰ πάντα εἰς κοιτήρια ὑπεριστορικά, εἰς ἀπολύτους ἀξίας. Ὁ Χριστιανισμὸς ἀντιθέτως, ἐνανθρωπίζων τὸν Θεόν, ὑπέταξε καὶ τοῦτον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς φθορᾶς καὶ ἐδημιούργησεν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἰουδαϊκῆς παραδόσεως, ἣν ἐτάχθη νὰ συνεχίσῃ, τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας. Τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ ἀποστολὴ κατάγεται ἐξ ἐντολῆς, ἡ ὁποία ἀπεκαλύφθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Καὶ ἐσήμανεν ἡ γένεσις τοῦ Χριστοῦ διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὄχι μόνον θαῦμα, ἀλλὰ καὶ ὠρισμέ-

νην χρονολογίαν. Τὸ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἱστορίας, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου νὰ συλλάβῃ καὶ τὴν ἰδέαν τῆς προόδου, ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶναι λοιπὸν ἀναμφισβήτητον. Δὲν ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλοι λόγοι, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς προόδου ὑπῆρξεν ἄγνωστος εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα, ἐγεννήθη δὲ μόλις κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα, δηλαδή δύο περίπου χιλιετηρίδας μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ; Ἀπλᾶ τινες καὶ σχεδὸν αὐτονόητοι παρατηρήσεις θὰ ἀρκέσουν, διὰ νὰ καταδείξουν, ὅτι καὶ τὰ γεγονότα αὐτὰ δὲν ὑπῆρξαν τυχαῖα, ἀλλ' ὅτι εἰς τὴν ὑπαρξίν των συνέβαλον λόγοι σπουδαῖοι καὶ ἄξιοι ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως.

3. Ὁ ἀρχαῖος Ἕλλην ἦτο ἀδύνατον νὰ συλλάβῃ τὴν ἰδέαν τῆς προόδου. Διὰ τὸν μυθικὸν ἀνθρώπον—καὶ ὁ Ἕλλην ὑπῆρξεν ὁ κατ' ἐξοχὴν μυθικὸς τύπος τοῦ ἀνθρώπου—τὸ παρελθὸν δὲν ὑπάρχει ὡς πραγματικότης. Λέγοντες, ὅτι δὲν ὑπάρχει ὡς πραγματικότης, ἐννοοῦμεν—καὶ τοῦτο ἔχει κυρίως σημασίαν—, ὅτι τὸ παρελθόν, περιβεβλημένον τὴν μορφήν τοῦ μύθου, δὲν ἐμφανίζεται ὡς κᾶτι, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἀπλῶς, δὲν προβάλλει ὡς κᾶτι, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ συμπληρωθῇ καὶ συνεχισθῇ (συμπληροῦται καὶ συνεχίζεται μόνον τὸ χρονικῶς περιορισμένον), ἀλλ' ἐμφανίζεται ὡς αἰώνιον παρόν. Ὁ Ἕλλην, ἀντιμετωπίζων τὰ πάντα ὡς παρόν, ἠσθάνετο τὸν κόσμον ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἰς τοῦτο ἔγκειται ἡ ἐλευθερία, ἡ ὁποία διεῖπε τὴν συνείδησίν του, εἰς τοῦτο ἔγκειται καὶ ἡ τραγικότης, ἡ ὁποία συνίστα τὴν πρὸς τὸν κόσμον σχέσιν του. Τραγικὸς δὲν εἶναι εἰ μὴ μόνον ὁ ἐλεύθερος ἐκεῖνος ἀνθρώπος, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκλέξῃ καὶ προῖξιν ἀντίθετον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἐλευθέρως ἐξετέλεσε. Τραγωδία δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἀνάγκην (ἡ ἀνάγκη γνωρίζει ἀπλῶς τὴν μοῖραν). Τραγωδία ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ ἐλεύθερος καὶ τραγικὸς τύπος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ αἰσθάνεται περιοριζομένην τὴν θέλησίν του ἀπὸ τὰς ἐντολάς τοῦ παρελθόντος. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγκρίνῃ τὰ ἔργα του πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα παρέδωκεν εἰς τὰς χεῖρας του τὸ παρελθόν, θεωρῶν ἐξηροτημένην τὴν ἀξίαν των ἐκ τῆς προόδου, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσαν ἀπέναντι τούτου. Ἡ σχέσις τοῦ Ἕλληνοσ πρὸς τὸ παρελθόν δὲν ἐμφανίζεται κἂν ὑπὸ τὴν μορφήν, ἡ ὁποία συνίστα τὴν σχέσιν

τοῦ Ἰουδαίου πρὸς τὸ παρελθόν. Ὁ Ἰουδαῖος, ἄνθρωπος οὐχὶ μυθικός, ἀλλὰ προφητικός, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐρευνᾷ τὰς πηγὰς τοῦ παρελθόντος διὰ νὰ ἐξακριβώνη ἐκάστοτε, εἴαν διὰ τῆς ὑπάρξεως καὶ πράξεώς του πληροῦται τὸ ὑπὸ τῶν προφητῶν ὑηθέν. Ὁ Ἕλληνας δὲν εἶχε κατ' ἀρχὴν συνείδησιν τῆς χρονικῆς σχέσεως τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρελθόν. Ὁ μῦθος, ὡς αἰώνιον παρόν, εὐρίσκειτο εἰς κατάστασιν συγχρονισμοῦ πρὸς τὴν συνείδησίν του.

4. Ἡ φύσις αὕτη τοῦ ἀρχαίου Ἕλληνος συνιστᾷ τοὺς λόγους, οἱ ὅποιοι κατέστησαν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ πνεῦμα του τὴν ἰδέαν τῆς προόδου. Πρὸ ὅμως ὀφείλεται τὸ γεγονός, ὅτι καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ (ἤρξατο δὲ αὕτη σημειομένη μετὰ τὴν πρώτην ἀνατολὴν τῶν κοσμοπολιτικῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχῶν) ἐχρειάσθησαν δύο σχεδὸν χιλιετηρίδες διὰ νὰ φιλάσῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰς τὸ νὰ συλλάβῃ τὴν ἰδέαν τῆς προόδου; Μόλις κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα διανοηταί, ὡς ὁ Gianbattista Vico ἐν Ἰταλίᾳ, ὁ Adam Ferguson ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὁ Condorcet ἐν Γαλλίᾳ, ἐμφανίζονται συλλαμβάνοντες πρῶτοι τὴν ἰδέαν τῆς προόδου. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ μὲν τὸν Vico, οὗτος εὐρισκόμενος ἀκόμη ἐν μέρει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς εἰδωλολατρικῆς περὶ κόσμου ἀντιλήψεως, ἢ μᾶλλον συνδυάζων ταύτην πρὸς τὸν μῦθον τῶν βιβλικῶν θρησκευτῶν περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος Παραδείσου, συγκροτεῖ σχῆμα ἐξελίξεως βασιζόμενον ἐπὶ ἀρχῆς ἀντιστροφῆς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς προόδου. Τὴν περίοδον τῶν θεῶν διεδέχθη, κατ' αὐτόν, ἡ περίοδος τῶν ἡρώων, ταύτην δὲ ἡ περίοδος τῶν ἀνθρώπων, τῶν κοινῶν θνητῶν. Ὁ Adam Ferguson διέκρινε πρῶτος τὰ στάδια τῆς προοδευτικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐξελίξεως. Τὸ σχῆμα τῆς ἐξελίξεως, τὸ ὅποιον συνεκρότησεν οὗτος καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ὅποιον ἐμφανίζεται ὁ ἄνθρωπος διερχόμενος τὰ στάδια τῆς ἀγριότητος, τῆς βαρβαρότητος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, παρελήφθη ὑπὸ τῶν πρώτων ἐθνολόγων καὶ ἐξηκολούθησεν ἰσχυρὸν μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Morgan καὶ τοῦ Friedrich Engels. Εἰς τὸν Condorcet τέλος ὀφείλεται ἡ πρώτη συστηματικωτέρα σύλληψις τῆς ἰδέας τῆς προόδου. Οὗτος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τελῶν τοῦ διδασκάλου του Turgot, περιέγραψεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἐμβρυωδῶν κοινωνικῶν συγκροτημάτων μέχρι τῆς ἐλευθέρ.

ρας πολιτείας, ὅπως ἐθέσπισε ταύτην ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις, εἰς τὸ ἔργον τῆς ὁποίας συνέβαλεν, ὡς γνωστόν, ἐνεργῶς ὁ Condorcet.

Οἱ πρῶτοι λοιπὸν συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι, συλλαβόντες τὴν ἰδέαν τῆς προόδου, ἐπεχείρησαν νὰ ἐφαρμόσουν ταύτην ἐπὶ τῆς ἱστορίας, ὑπῆρξαν οἱ Vico, Ferguson καὶ Condorcet. Ὁ τρόπος ὅμως, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐνεφάνισαν τὴν ἱστορίαν τελοῦσαν ὑπὸ τὸν νόμον τῆς προόδου, ὑπῆρξεν ὑπὲρ τὸ δέον ἀφελῆς (τοῦτο ἰσχύει ὡς πρὸς τὸν Vico καὶ τὸν Ferguson) ἢ (καὶ τοῦτο ἀφορᾷ τὸν Condorcet) συγκεχυμένος ἀκόμη καὶ ἀκαθόριστος. Εἰς τοὺς Saint-Simon καὶ Comte ἀφ' ἑνός, οἱ ὁποῖοι ὠρμήθησαν ἀπὸ τοῦ Condorcet, ἀφ' ἑτέρου ὅμως καὶ κυρίως εἰς τὸν γερμανικὸν ἰδεαλισμὸν τοῦ 18' αἰῶνος, συγκεκριμένως δὲ εἰς τὸν Hegel καὶ τὸν Marx, ὀφείλεται ἡ βαθυτέρα πλέον καὶ συστηματικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἰδέας τῆς προόδου. Ἡ περὶ ἱστορίας μάλιστα θεωρία τοῦ Marx, καθ' ἣν ἡ ἐν αὐτῇ σημειουμένη πρόοδος ἀνάγεται κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς τὰς προοδευτικὰς ἀνατροπὰς, τὰς ὁποίας ὑφίστανται τὰ μέσα παραγωγῆς καὶ ἐν γένει ἡ τεχνικὴ, προσφέρει εἰς ἡμᾶς καὶ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον ἐθέσαμεν ἀνωτέρω. Ἐὰν ἡ ἰδέα τῆς προόδου συνελήφθη μόνις κατὰ τὸν 18' αἰῶνα, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι μόνον ὁ ἄνθρωπος τῆς νεωτέρας ἐποχῆς εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ βλέπῃ τὴν πρόοδον βαίνουσαν μὲ τὴν καταπληκτικὴν ἐκείνην ταχύτητα, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσεν αὕτη εἰς τὴν σφαιρᾶν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνικῆς. Αἱ νέαι διαρκῶς καὶ καταπληκτικαὶ ἐφευρέσεις, εἰς τὰς ὁποίας προέβαινε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, κυρίως ὅμως ὁ ἰσχυρὸς ἀντίκτυπος, τὸν ὁποῖον ἤσκησαν αὗται ἐπὶ τὰ μέσα παραγωγῆς καὶ κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν, μετέβαλον θεμελιωδῶς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τῆς ζωῆς. Ὁ κλειστὸς ἐκεῖνος καὶ ἥρεμος τύπος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, ἰστάμενος ἀκίνητος ἐπὶ τῆς γῆς τῶν προγόνων του, ἠσθάνετο τὴν στιγμὴν συμφιλιουμένην καὶ ἐνουμένην ἀρμονικῶς μὲ τὴν αἰωνιότητα, ἐξετοπίσθη αἰφνιδίως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος ὑπεχρεώθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων νὰ παύσῃ θαυμάζων καὶ ἀπορῶν. Καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον χθὲς ἀκόμη ἐθεώρει ὡς τὸ καταπληκτικώτερον τῶν θαυμάτων, ἀπεδεικνύετο τὴν ἐπομένην ὡς παροδική τις πρόοδος, ὡς βῆμα προσι-

ρισμένον νὰ συμπληρωθῆ ὑπὸ νέας πάλιν ἐφευρέσεως, τελειότερας, καταπληκτικωτέρας. Μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἤρξαντο ἀναπτυσσόμεναι θετικῶς αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, κυρίως ὅμως μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἤρξαντο οἱ ἄνθρωποι ἐφαρμόζοντες πρακτικῶς, δηλαδή εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς τεχνικῆς, τὰ διδάγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν — (εἰς τὸν *Leonardo da Vinci*, τὸ μέγα τοῦτο πνεῦμα τῆς Ἀναγεννήσεως, ὀφείλεται ἡ πρώτη συστηματικὴ ἐφαρμογὴ τῶν διδαγμάτων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν σφαιρὰν τῆς τεχνικῆς), ἡ πρόοδος, ἡ ὁποία ἐσημειοῦτο εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μέσων παραγωγῆς, ἦτο τόσο βραδεῖα, ὥστε δυσκόλως συνελαμβάνετο ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι μέχρι τῶν ἀμέσως προηγηθέντων τῆς Ἀναγεννήσεως αἰώνων, κατὰ τοὺς ὁποίους κατελήφθησαν αἰφνιδίως οἱ ἄνθρωποι ὑπὸ τῆς μανίας τῶν ἐφευρέσεων, (ἡ μανία αὕτη ἤρξατο ἐκδηλουμένη ἀπὸ τοῦ 1250 περίπου καὶ ἐντεῦθεν, ἀναρίθμητα δὲ εἶναι τὰ ἐκδοθέντα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τεχνολογικὰ βιβλία, δι' ὧν ἐπεδιώκετο ἡ διάδοσις καὶ προπαγάνδισις τῶν ἐφευρέσεων), ἡ ἔννοια τοῦ ἐφευρέτου ἦτο ἄγνωστος. Ὁ ἦνθιμὸς τῆς ζωῆς ἦτο τόσο ἀργός, ἡ ἐλαχίστη τῶν τελειοποιήσεων εἰς τὰ χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων μέσα παραγωγῆς ἀπῆται τόσο γνεῶν τὴν διάβασιν, ὥστε οὐδέποτε σχεδὸν ἦτο δυνατόν νὰ συνδυασθῆ ἡ πρόοδος αὕτη πρὸς τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀνθρώπου, ἑνὸς ἐφευρέτου καὶ νὰ ὁρισθῆ χρονολογικῶς. Μοιραῖον σύμπτωμα τῆς βραδείας αὐτῆς ἐξελέξεως ὑπῆρξε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔβλεπε τὴν ζωὴν ὡς πρόοδον. Ἐπρεπε νὰ παρέλθουν ἀπὸ τοῦ Μεσαίωτος καὶ ἐντεῦθεν ἀρκετοὶ αἰῶνες διὰ νὰ συνειδητοποιηθῆ καὶ συλληφθῆ θεωρητικῶς τὸ πρόβλημα τῆς προόδου. Καὶ συνελήφθη, ὡς εἶδομεν, κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, συνελήφθη ὅμως κατ' ἀρχὰς κατὰ τρόπον συγκεχυμένον καὶ ἀφελῆ. Τὸ ὅτι ἡ ἀφορμὴ, ἡ ὁποία ἀπεκάλυψεν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν διανοητῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, τὸ πρόβλημα τῆς προόδου — (ὡς τοιαύτη ἀφορμὴ ἐχρησίμευσεν ἡ ταχεῖα πρόοδος τῆς τεχνικῆς) — ἀποτελεῖ κατὰ τελευταῖον λόγον καὶ τὴν αἰτίαν, ἡ ὁποία κινεῖ πρὸς τὴν πρόοδον, δὲν ἐγένετο ἀμέσως ἀντιληπτόν. Ὁ *Ferguson* π. χ. καὶ ὁ *Condorcet* δὲν ἀντελήφθησαν, ὅτι τὸ ἀστικὸν κίνημα, τοῦ ὁποίου ἐνεφανίσθησαν ὡς ἰδεολογικοὶ φορεῖς, ὑπῆρξεν ὀπωσδήποτε

συνδεδεμένον πρὸς τὰς μεγαλειώδεις ἀνατροπὰς, αἱ ὁποῖαι ἐπῆλθον εἰς τὰ μέσα παραγωγῆς καὶ κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν. Δὲν ἀντελήφθησαν, ὅτι ἡ πρόοδος σημειοῦται κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν σφαιρῶν τῆς τεχνικῆς καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἀντανακλᾷ αὕτη καὶ ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς τῶν κοινωνιῶν ὀργανώσεως. Πρῶτος ὁ Marx συνέλαβε τὸ πρόβλημα εἰς τὴν βαθυτέραν αὐτοῦ οὐσίαν καὶ ζῶν ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ πραγματοποιηθέντος πλέον ἀστικοῦ καθεστῶτος, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ συνεχιζομένη καὶ ὑπὸ τὸ καθεστῶς τοῦτο πρόοδος τῆς τεχνικῆς θὰ ὀδηγήσῃ κατ' ἀνάγκην καὶ εἰς τούτου τὴν ἀνατροπὴν. Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Herbert Spencer, ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἀγγλικῆς κοινωνιολογίας καὶ ὁ τελευταῖος τῶν μεγάλων θεωρητικῶν ἀντιπροσώπων τῆς φιλελευθέρου ἀστικῆς ἰδεολογίας, ἔβλεπε τὴν πρόοδον ἐκπληροῦσαν τὸν ἀνώτατον αὐτῆς σκοπὸν διὰ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἀστικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ καθεστῶτος, ὁ Marx ἐδίδασκεν, ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀστικὸν καθεστῶς θὰ καταστῇ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰ διαρκῶς περισσότερον τελειοποιούμενα μέσα παραγωγῆς καὶ θὰ διαρραγῇ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀντινομίας, ἡ ὁποία μοιραίως θὰ προκύψῃ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς. Εἰς τοῦτο λοιπὸν ἔγκειται ἡ μεγάλη ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψις τοῦ Marx : ὅτι τὴν πρόοδον, ἡ ὁποία ἀναντιρρήτως σημειοῦται εἰς τὴν ἱστορίαν, ἐθεώρησεν οὗτος ἐξηρημένην ἀπὸ τὴν τελειοποίησιν τῶν μέσων παραγωγῆς, ἀπὸ τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἐκλογίκευσιν τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν. Ἐρωτᾶται ὅμως ἤδη : Μήπως ἡ ἀνακάλυψις αὕτη, ἡ ὁποία αὕτη καθ' ἑαυτὴν ὑπῆρξε πράγματι κοσμοϊστορικῆς σημασίας (δι' αὐτῆς δὲν ἠομηνεύθη ἀπλῶς ἡ ἱστορία, ἀλλ' ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ πρὸς νέαν ἱστορικὴν δημιουργίαν), μήπως ἡ ἀνακάλυψις αὕτη παρέσυρε τὸν Marx καὶ τοὺς Μαρξιστὰς εἰς ὑπερβολὰς ἀδικούσας τὸ ἔργον των καὶ μειούσας τὸ κῦρος τοῦ ἔργου τούτου ;

δ. Εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἀπαντήσωμεν, ἀντιμετωπίζοντες τὸν Μαρξισμόν ὑφ' ἣν μορφήν ἐμφανίζεται οὗτος σήμερον διαδεδομένος καὶ ἀδιαφοροῦντες ἐν τῷ προκειμένῳ, ἐὰν ἡ μορφή αὕτη ἀνήκῃ πράγματι εἰς τὸν Marx ἢ ἐὰν ἐδημιουργήθῃ ἐν μέρει καθ' ὑπέρβασιν τῆς διδασκαλίας του. Τὸ πρόβλημα, τίνες τῶν Μαρξιστῶν εἶναι συνεπεῖς πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ εἶναι πράγματι

ὀρθόδοξοι, θὰ ἀπῆται ἰδιαιτέραν ἔρευναν, ἢ ὅποια ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς παρούσης πραγματείας. Θὰ ἦτο ὅμως καὶ ἐξαιρετικῶς δύσκολον — ἐὰν ὄχι ἀδύνατον — νὰ ἀποφανθῇ τις περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Μ a r x — καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἰδιαιτέρως χαρακτηρίζον αὐτὴν στοιχεῖον — δὲν ἐρμηνεύεται ἀπλῶς διὰ λόγων, ἀλλ' ἐρμηνεύεται διὰ πράξεων, δὲν ἀποβλέπει μόνον εἰς τὸ νὰ μεταβάλη τὴν πραγματικότητα εἰς θεωρίαν, ἀλλ' ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὸ νὰ μετατρέψῃ τὴν θεωρίαν εἰς πραγματικότητα. «Οἱ φιλόσοφοι», λέγει ὁ Μ a r x, «ἠρμήνευσαν τὸν κόσμον κατὰ διάφορον ὃ καθεὶς τρόπον. Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὅποιον ἀξίζει, εἶναι νὰ μεταβάλουν τὸν κόσμον». Τοιαύτη θεωρία, ἢ ὅποια ζητεῖ νὰ εἶναι πραγματικότης, νὰ εἶναι ζωὴ, μοιραῖον εἶναι νὰ δημιουργῇ ἀντιθέσεις μεταξὺ αὐτῶν τούτων τῶν ὁπαδῶν της. Ἀπειθυμημένη οὐχὶ μόνον πρὸς τὴν θεωρητικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν πρακτικὴν τοῦ ἀνθρώπου συνείδησιν, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ συλληφθῇ ἀντικειμενικῶς. Ὁ ἐπιχειρῶν νὰ συλλάβῃ ταύτην, προσέρχεται εἰς αὐτὴν μὲ ὀλόκληρον τὸν ἑαυτὸν του, ὄχι μόνον μὲ τὴν ψυχρὰν λογικὴν, ἀλλὰ μὲ τὰ πάθη καὶ τὰ αἰσθήματά του, μὲ τὰς προλήψεις καὶ τὰς ὑποκειμενικάς του κλίσεις. Τὴν στάσιν, τὴν ὅποιαν λαμβάνομεν ψυχικῶς ἀπέναντι τοῦ Μαρξισμού, εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορίζουν ἢ μᾶλλον προσδιορίζουν συνήθως κατ' ἀνάγκην καὶ παράγοντες ξένοι πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν μας συνείδησιν, παράγοντες ἄλογοι καὶ ὅμως ἰσχυρότεροι πολλάκις καὶ δημιουργικώτεροι τῶν δυνάμεων τῆς λογικῆς μας. Ὡς τοιοῦτοι παράγοντες ἐμφανίζονται ἄλλοτε ὁ πόνος, τὸν ὅποιον αἰσθανόμεθα διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἄλλοτε ἡ πικρία τοῦ κοινωνικῶς ἠδικημένου, ἄλλοτε ἡ θέλησις πρὸς ἐπικράτησιν. Οἱ παράγοντες αὐτοί, τοὺς ὁποίους αὐτὸς οὗτος ὁ Μαρξισμὸς θεωρεῖ ὡς δρῶντας δημιουργικῶς εἰς τὴν ἱστορίαν, προσδιορίζουν καὶ τὴν σχέσιν μας πρὸς τὸν Μαρξισμόν, ἰδίᾳ ὅταν ἡ σχέσις αὕτη προσλαμβάνῃ μορφήν θετικὴν. Διὰ τῆς θετικῆς ἄλλως τε σχέσεώς μας πρὸς τὸν Μαρξισμόν, δὲν παρατηροῦμεν ἀπλῶς ὡς τύποι θεωρητικοὶ τὸν κόσμον καὶ τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ δημιουργοῦμεν ἱστορίαν, διότι προσχωροῦμεν εἰς τὸ κίνημα ἐκεῖνο, ἀπὸ τὴν ἔκβασιν τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ προσεχὴς τῆς ἀνθρωπότητος ἐξέλιξις καὶ τύχη.

Λαμβανομένων λοιπὸν ὑπ' ὄψιν τῶν δυσκολιῶν, αἱ ὅποια συνδέον-

ται πρὸς πᾶσαν προσπάθειαν ἐξακριβώσεως τοῦ ὁρθοῦ πνεύματος τῆς διδασκαλίας τοῦ Μάρξ, θὰ ἀποφύγωμεν ἐν τῷ προκειμένῳ—δὲν εἶναι ἄλλως τε καὶ ἀναγκαῖον—να ἐρωτήσωμεν, τί ἀκριβῶς περὶ τῆς ἱστορίας ἐδίδαξεν ὁ Μάρξ, καὶ θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸ νὰ ἀναπαραστήσωμεν δι' ὀλίγων τὴν θεωρίαν ἐκείνην, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται συνήθως ὡς Μαρξισμός, συγκεκριμένως δὲ ὡς ἱστορικὸς ὕλισμός. Δὲν θὰ ἐξετάσωμεν τὸ φιλοσοφικὸν καὶ γνωσιολογικὸν περιεχόμενον τῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας τοῦ Μαρξισμοῦ, περιεχόμενον, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον διαφωνοῦν οἱ Μαρξισταί, ἄλλοι μὲν τούτων, ὡς π.χ. ὁ Max Adler καὶ ὁ Karl Vorländer, ἀνάγοντες τὴν θεωρίαν ταύτην εἰς ἀρχὰς ἰδεαλιστικὰς ἢ ἀπλῶς θετικιστικὰς, ἄλλοι βασίζοντες ταύτην ἐπὶ τῆς κοινῆς περὶ ὕλισμοῦ ἀντιλήψεως, ἄλλοι τέλος θεμελιουῦντες αὐτὴν ἐπὶ τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ, ὡς ἔπραξαν κατ' ἐξοχὴν ὁ Lenin, ὁ Georg Lukacs καὶ ὁ Karl Korsch. Ἀσχέτως πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἀρχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῇ, ἡ περὶ ἱστορίας θεωρία τοῦ Μαρξισμοῦ ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς, ὅπως ἀντιμετωπίσωμεν αὐτὴν ὡς ἀπλῆν κοινωνιολογικὴν θεωρίαν. Ἡ κοινωνιολογικὴ θεωρία, ἀδιαφοροῦσα, ὡς ἐλέχθη ἤδη, περὶ τῆς πρώτης καὶ ἀπωτάτης αἰτίας τῶν ὄντων, ἐξάγει ἐκ τῆς ἐμπειρικῆς (καὶ μόνον ἐμπειρικῆς) παρατηρήσεως τῆς ἱστορίας ὁρισμένας ἀρχὰς, ἀρχὰς, δι' ὧν ταξινομεῖται καὶ ἐρμηνεύεται ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα. Ἄς ἴδωμεν λοιπόν, ποία εἶναι ἡ κοινωνιολογικὴ περὶ ἱστορίας θεωρία τοῦ Μαρξισμοῦ καὶ ἅς ἐξετάσωμεν ταύτην ἀσχέτως πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἀρχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῇ. Πράττοντες τοῦτο, εἴμεθα ἄλλως τε συνεπεῖς πρὸς τὸ αἶτημα, τὸ ὁποῖον συνειδητῶς διέτύπωσαν οἱ Marx καὶ Engels, ὅπως ἐκληφθῇ ὁ Μαρξισμὸς οὐχὶ ὡς φιλοσοφία, ἀλλ' ὡς σύστημα ἐπιστημονικόν.

Ἡ ἱστορία, κατὰ τὸν Μαρξισμόν, ἀρχεται ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἀρχοῦνται δημιουργοῦντες ἀφ' ἑαυτῶν τὴν ὕλικήν των ζωὴν. Ἡ πρώτη ἱστορικὴ προᾶξις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ προᾶξις, ἡ ὁποία διέστειλε τοῦτον θεμελιωδῶς ἀπὸ τὰ ζῶα, ὑπῆρξεν ἐκείνη, δι' ἧς ἤρξατο οὗτος παράγων τὰ μέσα τῆς διατροφῆς καὶ ζωῆς του. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἐξετέλεσεν ὁ ἄνθρωπος τὴν προᾶξιν ταύτην καὶ εἰσῆλθε τοιουτοτρόπως εἰς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν, ὑπετάγη εἰς τὰ ἔργα

τῶν ἰδίων αὐτοῦ χειρῶν. Τὰ μέσα παραγωγῆς ἐμφανίζονται ὡς ὁ ὑθμιστῆς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐξέλιξις τῶν μέσων παραγωγῆς συνιστᾷ καὶ καθορίζει τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὅλης κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ θεμελιώδης πραγματικότητα, ἡ ὁποία, κινουμένη καὶ ἐξελισσομένη, δημιουργεῖ τὴν ἱστορίαν, εἶναι ἡ τεχνολογικὴ πραγματικότητα. Ἀπὸ τὴν μορφήν, ὑφ' ἣν ἐμφανίζονται τὰ μέσα παραγωγῆς, ἐξαρτᾶται ἡ μορφή, ὑφ' ἣν ἐμφανίζεται, ἡ οἰκονομικὴ, πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας. Ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν ὑφίστανται τὰ μέσα παραγωγῆς, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς, ἐξαρτᾶται ἡ ἐξέλιξις καὶ πρόοδος, ἡ ὁποία σημειοῦται εἰς τὴν οἰκονομικὴν, πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν συγκρότησιν τῆς κοινωνίας. «Κατακτιῶντες νέας παραγωγικὰς δυνάμεις», λέγει ὁ Μ a r x, εἰς τὸ ἔργον του : «Ἡ ἀθλιότης τῆς φιλοσοφίας», «μεταβάλλουν οἱ ἄνθρωποι τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς, μεταβάλλοντες δὲ τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς, μεταβάλλουν τὰς κοινωνικὰς τῶν συνθήκας. Ὁ χειροκίνητος μῦλος θὰ σᾶς δώσῃ κοινωνίαν μετὰ κυριάρχου· ὁ ἀτμοκίνητος μῦλος θὰ σᾶς δώσῃ κοινωνίαν μετὰ κεφαλαιοκράτου βιομηγάνου». Οἱ αὐτοὶ τέλος ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι προσαρμόζουσι τὰς κοινωνικὰς τῶν συνθήκας, συγκεκριμένως δὲ τὴν οἰκονομικὴν συγκρότησιν τῆς κοινωνίας εἰς τὴν ὑλικὴν τῶν παραγωγικότητα, δημιουργοῦν καὶ τὴν πνευματικὴν τῶν ζωὴν συμφῶνως πρὸς τὰς κοινωνικὰς τῶν συνθήκας. Τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου δὲν προσδιορίζει ἡ συνείδησις αὐτοῦ. Ἡ ἀλήθεια ἔγκειται, κατὰ τὸν Μ a r x, εἰς τὴν ἀντιστροφὴν τῆς ἀνωτέρω φράσεως : Τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου προσδιορίζει ἡ κοινωνικὴ του ὑπαρξις. Ἡ φράσις αὕτη, ἡ ὁποία διευτυπώθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν «Γερμανικὴν ἰδεολογίαν» καὶ ἐπανελήφθη κατὰ λέξιν εἰς τὸν πρόλογον τῆς «Κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», ἔχει θεμελιώδη διὰ τὸν Μαρξισμόν σημασίαν.

Καὶ ἐρωτᾶται ἤδη : Πῶς διενεργεῖται ἡ ἐξέλιξις αὕτη τῆς ἱστορίας, δι' ἧς ἐμφανίζεται διαρκῶς ἡ οἰκονομικὴ συγκρότησις τῆς κοινωνίας, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ μεταβαλλομένη ἀναλόγως τῆς προοδευτικῆς μεταβολῆς, τὴν ὁποίαν ὑφίστανται τὰ μέσα παραγωγῆς ; Πῶς ἐκδηλοῦται ἡ σχέσις τῶν μέσων παραγωγῆς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν συγκρότησιν τῆς κοινωνίας ;

6. Τὰ ἀνωτέρω τεθέντα ἐρωτήματα μῆς ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀντιμέ-

τώπισιν ἑνὸς ἐκ τῶν δυσχερεστέρων, ἀλλὰ καὶ ὄραιοτέρον προβληματικῶν τοῦ Μαρξισμοῦ. Μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ προβλήματος τῆς διαλεκτικῆς.

Ὁ χαρακτῆρ τῆς ὑλιστικῆς διαλεκτικῆς εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον ἀπλῶς μεθοδολογικός. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι μέθοδος παρατηρήσεως τῆς ἱστορίας. Ὁ Μαρξ τινίζει εἰς τὸν πρόλογον τοῦ «Κεφαλαίου» ἡτῶς, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ συνίσταται εἰς τὸ νὰ βλέπωμεν τὴν πραγματικότητα κινουμένην, εἰς τὸ νὰ συλλαμβάνωμεν τὰς μορφάς, ὑφ' ἃς ἐμφανίζεται αὕτη, ὄχι ἀπλῶς ὡς κᾶτι τὸ δεδομένον, ἀλλὰ καὶ ὡς κᾶτι τὸ παροδικόν. Διαλεκτικὴ εἶναι ἡ μέθοδος, δι' ἧς, παρατηροῦντες τὴν πραγματικότητα, βλέπομεν ταῦτοχρόνως καὶ τὴν ἄρνησίν της, δηλαδή τὴν ἀναγκαίαν της μεταβολήν. Κατὰ τρόπον ἀνάλογον ἐκφράζεται καὶ ὁ Engels εἰς τὴν κριτικὴν, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν εἰς βάρος τοῦ Dühring. Ὁ πιστοποιῶν τὸν τρόπον, καθ' ὃν γεννῶνται, κινοῦνται, συμπλέκονται καὶ παρέρχονται τὰ πράγματα, ἀκολουθεῖ, κατὰ τὸν Engels, τὴν μέθοδον τῆς διαλεκτικῆς.

Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι λοιπὸν κατὰ πρῶτον λόγον μέθοδος παρατηρήσεως τοῦ κόσμου, εἰδικώτερον δὲ—τοῦτο ἄλλως τε ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα—τῆς ἱστορίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεθόδου αὐτῆς ἠρεύνησεν ὁ Μαρξ καὶ ἀνέλυσε κυρίως καὶ λεπτομερῶς τὸ κεφαλαιοκρατικὸν καθεστῶς. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μεθόδου τῆς διαλεκτικῆς συνέλαβεν ὁ Μαρξ τὸ καθεστῶς τοῦτο ὄχι μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτό, ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄρνησίν του, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀναγκαίαν ἄρνησίν του, τὸν κομμουνισμόν. Ὁ κομμουνισμός, ἀποτελῶν ἄρνησιν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος, τὸ ὁποῖον ὡσαύτως ἐγεννήθη ὡς ἄρνησις ἄλλου προηγουμένου καθεστῶτος, ἐμφανίζεται ὡς ἄρνησις ἀρνήσεως, δηλαδή ὡς τρίτη τις μορφή, ὑφ' ἣν αἴρονται συνθετικῶς τὸ ἄστικόν καθεστῶς καὶ τὸ καθεστῶς ἐκεῖνο, ἐκ τῆς ἀρνήσεως τοῦ ὁποίου προῆλθεν ἡ κεφαλαιοκρατία. Διὰ νὰ νοηθῇ πλήρως ἡ παρατήρησις αὕτη, εἰδικώτερον δὲ ἡ ἔννοια τῆς «ἀρνήσεως» εἰς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Μαρξισμοῦ, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐπιστρέψωμεν νοερῶς εἰς τὴν πηγὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξεπήδησεν ἡ ὑλιστικὴ διαλεκτικὴ. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Μαρξ προῆλθεν ἐκ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Hegel, τοῦ τελευταίου τούτου ἐκ τῶν μεγάλων ἀντιπροσώπων τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ.

Συμφώνως πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ H e g e l, πᾶσα ἔννοια—(εἰς τὰς ἔννοιαις δὲ ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον λόγον ἡ ἰδεαλιστικὴ διαλεκτικὴ)—τείνει ἀφ' ἑαυτῆς, δηλαδή διὰ τῆς ἀρνήσεως καὶ ἀντιθέσεως, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς αὐτήν, πρὸς νέαν τινὰ ἔννοιαν, ἡ ὁποία ὅμως νέα ἔννοια αἶρει τὴν ἐξ ἧς προῆλθεν ἀντίθεσιν μόνον καὶ μόνον διὰ τὴν προκαλέσθαι τὴν γένεσιν νέας ἀντιθέσεως, ἡ ὁποία εἶναι μὲ τὴν σειράν της ἐπίσης προωρισμένη νὰ διαλύσῃ τὴν δημιουργηθεῖσαν ἔννοιαν. Τοιοῦτοτρόπως ἐμφανίζονται αἱ ἔννοιαι ὡς δυνάμεις ἀφ' ἑαυτῶν κινούμεναι καὶ συνεχόμεναι πρὸς ἀλλήλας, ὡς δυνάμεις ἀνήκουσαι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ καθολικὸν σύστημα (ἡ καθολικότης εἶναι ἀκριβῶς ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς διαλεκτικῆς). Κινουῦνται δέ, προάγονται καὶ συντίθενται αἱ ἔννοιαι, ὠθούμεναι ὑπὸ τῆς ἐνυπαρχούσης εἰς αὐτὰς καὶ μηδέποτε ἀτονούσης δυνάμεως τῆς ἀρνήσεως, τῆς ἀντιθέσεως. Ἡ ἀντίθεσις ἐξασφαλίζει εἰς τὴν σκέψιν μας τὸ ἄπειρον. Ἐν ᾧ ἡ ἀπλῶς λογικὴ σκέψις ἔχει πάντοτε ὡς ἀντικείμενόν της κᾶτι, τὸ ὁποῖον κεῖται ἔκτος ἑαυτῆς, κᾶτι, τὸ ὁποῖον τὴν δεσμεύει καὶ τὴν περιορίζει, ἡ διαλεκτικὴ σκέψις — καὶ τοῦτο τονίζεται ὑπὸ τοῦ H e g e l ῥητῶς εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ ἐγκυκλοπαιδεία»—ἔχει τὸν ἑαυτόν της ἀκριβῶς ὡς ἀντικείμενον καὶ δεσμεύεται μόνον ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτῆς ἐνεργείας. Συνίσταται δὲ ἡ ἐνέργεια τῆς διαλεκτικῆς σκέψεως—(τὴν ὁποίαν ὁ H e g e l ὀνομάζει καὶ «ἄπειρον σκέψιν») — εἰς τὸ ὅτι τείνει πρὸς ἀνωτέρας διαρκῶς συνθέσεις ἐννοιολογικῶν μονάδων, χωρὶς εἰς τὴν τάσιν της ταύτην νὰ ὑπάρχῃ τέλος, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ὄριον καὶ φραγμός.

Εἰς τὴν μεγαλειώδη αὐτὴν σύλληψιν τοῦ H e g e l ὑπάρχει κᾶτι, τὸ ὁποῖον χρῆζει ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ ἐρμηνείας. Τί σημαίνει ἡ ἀρνήσις ἢ ἀντίθεσις, ἡ ὁποία, ἐνυπάρχουσα εἰς πᾶσαν ἔννοιαν, ὀδηγεῖ πρὸς τὴν ἄρσιν της καὶ πρὸς τὴν δημιουργίαν νέας, ἀνωτέρας ἔννοιαις ;

Ὁ W e r n e r S o m b a r t εἰς τὴν δορυμεῖαν καὶ ἄδικον κριτικὴν, ἣν ἤσκησεν εἰς βᾶρος τοῦ M a r x ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Ὁ προλεταριακὸς σοσιαλισμός», χαρακτηρίζει ὡς σφάλμα καὶ δὴ ὡς σφάλμα βαρύντατον τῶν M a r x καὶ E n g e l s τὸ ὅτι ἐμφανίζουν ὡς διαλεκτικὴν ἀρνήσιν ἔννοιαις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀντιφάσκουν ἀπολύτως, ἀλλ' ἀντιτίθενται δηλ. διαφέρουν ἀπλῶς πρὸς τὴν ἔννοιαν, ἡ ὁποία λαμβάνεται ὡς θέσις. Κατὰ τὸν M a r x π. χ. ἀρνήσις τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπω-

λίου είναι ὁ ὑπὸ τὸ ἀστικὸν σύστημα ἀναπτυχθεὶς συναγωνισμός, ἄρνησις δὲ τῆς ἀρνήσεως ταύτης τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπωλίου εἶναι ὁ κομμουνισμός. Τοιοῦτου εἴδους διαλεκτικὴ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει, κατὰ τὸν S o m b a r t, πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ H e g e l, διότι ἐνῶ ὁ H e g e l ἀναζητεῖ τὴν διαλεκτικὴν ἀντίφασιν, ὁ M a r x περιορίζεται εἰς τὴν πιστοποίησιν ἀπλῶν ἀντιθέσεων. Μὲ ἄλλας λέξεις: μόνον τότε θὰ ἦτο, κατὰ τὸν S o m b a r t ὁ M a r x συνεπὴς πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ H e g e l, εἰάν ὡς ἀρνησιν τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπωλίου ἐχαρακτήριζε τὸ μηδέν, διότι μόνον τὸ μηδέν ἀντιφάσκει πλήρως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ φεουδαλικοῦ μονοπωλίου, ἐν ᾧ ὁ συναγωνισμός ἀντιτίθεται ἀπλῶς πρὸς τὸ φεουδαλικὸν μονοπώλιον, εἶναι δηλαδὴ ἀπλῶς κατὰ διάφορον αὐτοῦ.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ S o m b a r t ἐμφανίζεται παρερμηνεύων αὐτὴν ταύτην τὴν διαλεκτικὴν τοῦ H e g e l καὶ ἀποδίδει εἰς τὸν M a r x σφάλμα, εἰς τὸ ὁποῖον οὗτος οὐδόλως περιέπεσε. Ἡ μᾶλλον χαρακτηρίζει ὡς ἐσφαλμένην τὴν ὀρθὴν ἀκριβῶς ἀπόδοσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ H e g e l. Καὶ ἡμεῖς ἄλλοτε, παρασυρθέντες ὑπὸ τοῦ S o m b a r t καὶ μὴ ἔχοντες ἐπαρκῶς ὑπ' ὄψιν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ H e g e l (χρειάζονται ἄλλως τε πολυτετεῖς ἔρευναι διὰ τὴν συλλάβην τῆς πλήρως τὸ νόημά της), ἐπεροίψαμεν τὴν αὐτὴν κατὰ τοῦ M a r x μορφὴν. Εἰς τὴν ἐν ἔτει 1928 δημοσιευθεῖσαν πραγματείαν ἡμῶν «Κριτικὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ», τὴν ὁποίαν σήμερον ἀπ' ἀρχῆς σχεδὸν μέχρι τέλους ἀπαρνούμεθα, ἐνομίσαμεν ὡσαύτως, ὅτι ἐδικαιούμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸν M a r x ὡς συγγέοντα τὴν ἔννοιαν τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπόλυτου ἀντιφάσεως. Σήμερον εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναιρέσωμεν ὅ,τι εἴπομεν ἄλλοτε ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς βάρος τοῦ M a r x. Ἐκλαμβάνων ὁ M a r x τὴν διαλεκτικὴν ἀρνησιν ὡς ἀπλὴν ἀντίθεσιν καὶ οὐχὶ ὡς ἀπόλυτον ἀντίφασιν, ἀκολουθεῖ πιστῶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ H e g e l, ὁ ὁποῖος τονίζει ῥητῶς, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ ἀρνησις δὲν εἶναι ἀπόλυτος ἀντίφασις. Εἰς τὸ ἔργον του «Ἐπιστήμη τῆς Λογικῆς» παρατηρεῖ ὁ H e g e l, ὅτι τὸ ἀρνητικόν, τὸ ὁποῖον συνιστᾷ τὴν διαλεκτικὴν, εἶναι ὡσαύτως κατὰ τὸ «θετικόν» καὶ ὅτι τὸ διαλεκτικῶς ἀντιτιθέμενον εἰς θέσιν τινὰ δὲν ὀδηγεῖ πρὸς τὸ «μηδέν, πρὸς τὸ ἀφηρημένον τίποτε», ἀλλὰ «πρὸς τὴν ἀρνησιν

τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου» τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος θέσεως, ἄρνησιν, ἢ ὁποία ἐπίσης ἐμφανίζεται μὲ ὄρισμένον, συγκεκριμένον περιεχόμενον. Τὸ πρῶγμα ἄλλως τε εἶναι σχεδὸν αὐτονόητον. Πᾶν ὅ,τι εἶναι εἰς τὴν ἱστορίαν ὄρισμένον ἐμφανίζεται κατὰ τοῦτο μόνον ὡς ἄρνησις, ὅτι ἀρνεῖται διὰ τῆς ὄρισμένης καὶ θετικῆς ὑπάρξεώς του πᾶν ὅ,τι δι' αὐτῆς ἀποκλείεται. Τοιοιτοτρόπως πᾶσα θέσις εἶναι ταῦτοχρόνως καὶ ἄρνησις. Εἶναι ἄρνησις ἐν σχέσει πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀποκλείει καὶ ὄχι ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτήν. Τὸ περιεχόμενον τῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν ἄρνησιν καὶ ἀντίθεσιν, δὲν εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀρνητικόν. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἄρνησις, κατὰ τὸν *Hegel* καὶ τὸν *Marx*, ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν, ἢ ὁποία κινεῖ τὴν μὲν σκέψιν πρὸς νέας καὶ ἀνωτέρας διαρκῶς ἐννοίας, τὴν δὲ πραγματικότητα πρὸς νέας καὶ ἀνωτέρας διαρκῶς μορφάς, πῶς εἶναι δυνατόν ἡ ἄρνησις αὐτὴ νὰ εἶναι ταυτόσημος πρὸς «ἀπόλυτον ἀντίφασιν» καὶ νὰ μὴ περιέχῃ νέον τι καὶ θετικὸν στοιχεῖον; Διὰ τῆς ἀπολύτου ἀντιφάσεως δὲν προχωρεῖ ἡ σκέψις οὔτε κατ' ἐλάχιστον πέραν τῆς ἐννοίας, ἢ ὁποία ἀντιφάσκειται. Κερδίζει ἄρα γε νέον τι ἡ σκέψις μας, ὅταν εἰς ἐννοιάν τινα οἰανδήποτε προστεθῇ καὶ τὸ ἀπολύτως ἀντιφάσκον πρὸς αὐτήν, δηλαδή τὸ μηδέν; Βεβαίως ὄχι! Τὸ ἀπολύτως ἀντιφάσκον εἶναι ἀπλούστατα ἐστερημένον περιεχομένου, ἐν ᾧ ἡ διαλεκτικὴ ἄρνησις, εἴτε εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ἐννοιῶν, εἴτε εἰς τὴν πραγματικότητα ἐκδηλοῦται αὕτη, εἶναι πεποικισμένη μὲ ὄρισμένον περιεχόμενον, εἶναι νέα ἐννοια καὶ νέα πραγματικότης καὶ ἀποτελεῖ ἄρνησιν ὄχι ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιεχόμενον της, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι δὲν συμπίπτει ἀκριβῶς πρὸς αὐτό. Ὁ *Marx* λοιπὸν καὶ ὁ *Engels*, ἀντιληφθέντες τὴν διαλεκτικὴν ἄρνησιν ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτήν (ὡς σχετικὴν δηλαδή καὶ τυπικὴν ἄρνησιν, οὐχὶ δὲ ὡς ἀπόλυτον ἀντίφασιν), δὲν ἔμειναν ἀπλῶς πιστοὶ εἰς ὅσα ῥητῶς διδάσκει ἐν σχέσει πρὸς τὸ θεμελιῶδες τοῦτο πρόβλημα ὁ *Hegel* (τοῦτο δὲν θὰ ἦρκει ἀφ' ἑαυτοῦ διὰ νὰ δικαιώσῃ τὴν θέσιν των), ἀλλά, μένοντες πιστοὶ εἰς τὸν *Hegel*, συνέλαβον τὸ πρόβλημα ὑπὸ τὴν μόνην λογικῶς δυνατὴν αὐτοῦ μορφήν. Ὡς ἐτονίσθη ἀνωτέρω, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὁμιλῶμεν σοβαρῶς περὶ διαλεκτικῆς κινήσεως τῶν ἐννοιῶν καὶ διαλεκτικῆς ἐξελίξεως τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, εἰὰν τὴν ἄρνησιν, ἢ ὁποία συνιστᾷ τὴν διαλεκτικὴν

σχέσιν. ἐθεωροῦμεν ὡς «ἀπόλυτον ἀντίφασιν». Ἡ ἀπόλυτος ἀντίφασις θὰ ἦτο παράγων οὐχὶ κινήσεως, ἀλλ' ἀκινήσιος τῶν ἐννοιῶν, θὰ ἦτο παράγων οὐχὶ ἐξελίξεως, ἀλλ' ἀναχαιτίσεως καὶ ἀποτελεσματώσεως τῆς ἱστορίας. Ἡ διαλεκτικὴ ὅμως ἀκριβῶς προῆλθεν ἐκ τῆς διαπιστώσεως τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ μὲν σκέψεις προάγονται διαρκῶς περισσότερον, ἡ δὲ ἱστορία ἐξελίσσεται πρὸς συνθετωτέρας διαρκῶς μορφάς. Ἡ διαλεκτικὴ σημαίνει ἀφ' ἑαυτῆς ἤδη ἐξέλιξιν ἢ μᾶλλον διαρκῆ ἐπανάστασιν εἰς τὰς σκέψεις μας καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα, σημαίνουσα δὲ τοῦτο, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βασίζη τὴν διαλεκτικὴν σχέσιν μεταξὺ ἐννοιῶν ἢ μεταξὺ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος ἐπὶ τοῦ παράγοντος τῆς ἀπολύτου ἀντιφάσεως. Ὁ παράγων οὗτος θὰ ὠδήγει πρὸς τὸ μηδέν, ἐν ᾧ ἡ διαλεκτικὴ ὀδηγεῖ πρὸς τὸ ἄπειρον, πρὸς τὴν αἰωνίαν μεταβολὴν καὶ διὰ τὴν προοδευτικὴν καὶ συνθετωτέρας διαρκῶς μορφᾶς πραγματοποιοῦσαν μεταβολήν. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν ἀνεκτίμητον ἀξίαν τοῦ μεγαλειώδους σχήματος τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως, σχήματος, τὸ ὁποῖον, συλληφθὲν καὶ θεμελιωθὲν φιλοσοφικῶς ὑπὸ τοῦ H e g e l, ἐφηροδόθη εἰς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα ὑπ' αὐτοῦ μὲν ἀτελῶς καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν ὀρισμένων ταξικῶν προκαταλήψεων, ὑπὸ τοῦ M a r x δὲ καὶ τοῦ E n g e l s πλήρως καὶ ἀποτελεσματικῶς. Ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰδικώτερον κατωτέρω, ὁ H e g e l ἐφαρομόζει τὴν διαλεκτικὴν μόνον εἰς βᾶρος τοῦ παρελθόντος καὶ ἐμφανίζει τὸ παρὸν ἀπηλλαγμένον τῆς ἀνάγκης, ὅπως ὑπερνικηθῆ διαλεκτικῶς, ἐξελισσόμενον καὶ αὐτὸ πρὸς νέαν κατάστασιν ἀνωτέραν. Οὔτε κἂν ἡ πλήρης καὶ ἀμιγῆς ἀστικὴ δημοκρατία, ἀλλ' ἡ συνταγματικὴ μοναρχία, ὅπως ἴσχυεν αὕτη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἐν Πρωσσίᾳ, εἶναι, κατὰ τὸν H e g e l, ἡ ἀνωτάτη μορφή, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξελθῆ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Δ η μ ῆ τ ρ ι ο ς Γ λ η ν ὀ ς εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τοὺς «Νέους Πρωτοπόρους» μελέτην τοῦ «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ», ὁ H e g e l ἐπεχείρησε νὰ συμβιάσῃ τὴν ἀστικὴν ἰδεολογίαν πρὸς τὰ ὑπολείμματα ἐκεῖνα τῆς φεουδαλικῆς πραγματικότητος, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν ἐν Πρωσσίᾳ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς μοναρχίας. Διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου τοῦ παρελθόντος μὲ τὸ παρὸν ἐθεώρησεν ὁ H e g e l ἐκπληρωθέντα τὸν σκοπὸν τῆς ἱστορίας. Ἡ φιλοσοφία του δὲν βλέπει—ἢ μᾶλλον δὲν θέλει νὰ ἴδῃ—

τὸ μέλλον. Ἐπηρεασμένος ὁ Hegel ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς του—εἰδικώτερον δὲ τῆς Πρωσίας—καὶ ἀποβλέπων εἰς τὸ νὰ δικαιώσῃ τὴν πραγματικὴν αὐτὴν, διδάσκει, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν χωρεῖ πέραν τοῦ παρόντος. Ἡ περίφημος φράσις του «Ἡ γλαῦξ τῆς Ἀθηνᾶς ἀρχίζει τὴν πτῆσιν της μόνον μετὰ τὸ ἐπερχόμενον λυκόφως», δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο εἰ μὴ ὅτι ἡ φιλοσοφία παρατηρεῖ καὶ δικαιώνει τὰ ἔργα τῆς ἡμέρας μόνον καὶ μόνον, ὅταν ἡ ἡμέρα ἔχῃ ἤδη πληρωθῆ. Δὲν ἐπιχειρεῖ, κατὰ τὸν Hegel, νὰ διαλύσῃ τὸ σκότος, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει ἐπερχόμενον, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὸ νὰ βλέπῃ ἀναδρομικῶς τὴν ἡμέραν, ἡ ὁποία παρῆλθε, μένει προσκεκολλημένη εἰς τὴν διαρκέουσαν πραγματικὴν αὐτὴν καὶ δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἰσχύσῃ καὶ εἰς βάρος αὐτῆς ὁ νόμος τῆς διαλεκτικῆς ἐξελίξεως. Πᾶν ὅ,τι λέγεται περὶ τοῦ μέλλοντος—καὶ δὴ κατ' ἀνάγκην εἰς βάρος τοῦ παρόντος—εἶναι, κατὰ τὸν Hegel, αὐθαίρετος «δόξα». Ὁ Hegel εἶναι, ὅπως κατέδειξεν ὁ Karl Mannheim εἰς τὸ ἔργον του «Ἰδεολογία καὶ οὐτοπία», ὁ κύριος δημιουργὸς τῆς τρίτης μορφῆς, ὑφ' ἣν ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος, μετὰ τὸν χιλιασμὸν τοῦ Μεσαίονος καὶ τὸν φιλελευθερισμὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ Φωτισμοῦ, ἡ οὐτοπικὴ συνείδησις: εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς συντηρητικῆς ιδέας. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς καθαρῶς πολιτικῆς αὐτῆς προκαταλήψεως δὲν ἦτο δυνατὸν βεβαίως νὰ ἐφαρμόσῃ ὁ Hegel εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν διαλεκτικὴν εἰ μὴ μόνον ἀτελῶς. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Hegel, ἐφήρμοσε τὴν διαλεκτικὴν ὁ Marx, ὁ ὁποῖος ἐχώρησε πέραν τοῦ παρόντος, ἀποτελεσματικώτερον. Ἐρωτᾶται ὁμως ἤδη: ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Hegel καὶ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Marx συνίσταται ἄρα γε μόνον εἰς τὴν ἀποτελεσματικότητα, μεθ' ἧς ἐφήρμοσεν ἕκαστος τούτων τὴν διαλεκτικὴν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἢ μήπως ὑπάρχει καὶ ἄλλη τις διαφορὰ, διαφορὰ βιθυντέρα καὶ ἀφορῶσα αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν τῆς διαλεκτικῆς;

7. Εἴπομεν ἤδη, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ ὡς μέθοδος ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὴν μίαν μορφήν, ὑφ' ἣν νοεῖται ἡ διαλεκτικὴ. Αὕτη δὲν εἶναι ἀπλῶς μέθοδος, δηλαδὴ τρόπος παρατηρήσεως τῶν πραγμάτων. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι καὶ ὁρισμένη θεωρία περὶ τοῦ κόσμου, εἰδικώτερον δὲ (τοῦτο ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἄλλως τε ἐνταῦθα) περὶ τῆς ἱστορίας. Τὴν διαλεkti-

κὴν ὡς θεωρίαν περὶ τῆς ἱστορίας νοεῖ ὁ Μ a r x κατὰ τρόπον διάφορον, θεμελιωδῶς διάφορον ἐκείνου, καθ' ὃν ἐνόησε ταύτην H e g e l.

Εἰς τὸν πρόλογον τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ «Κεφαλαίου», παρατηρεῖ ὁ Μ a r x τὰ ἑξῆς: «Διὰ τὸν H e g e l ἡ λειτουργία τῆς σκέψεως, τὴν ὁποίαν μεταβάλλει μάλιστα οὗτος ὑπὸ τὸ ὄνομα —ἰδέα— εἰς ἀνυπόστατον ἰποκείμενον, εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς πραγματικότητος, τῆς τελευταίας ταύτης ἀποτελούσης ἀπλῶς τὸ ἐξωτερικὸν φαινόμενον ἐκείνης. Δι' ἐμὲ εἶναι ἀντιστρόφως τὸ ἰδανικὸν στοιχεῖον ἀπλῶς καὶ μόνον τὸ εἰς τὸν ἀνθρώπινον ἐγκέφαλον μεταφερόμενον καὶ μεταγραφόμενον ὑλικὸν στοιχεῖον». Καὶ προσθέτει ὀλίγον κατωτέρω ὁ Μ a r x: Ἡ διαλεκτικὴ εἰς τὸν H e g e l «στέκεται μὲ τὸ κεφάλι ἀπὸ κάτω. Ἀνάγκη εἶναι νὰ ἀναποδογυρισθῇ διὰ νὰ ἀνακαλυφθῇ ὑπὸ τὸ μυστικιστικὸν περικάλυμμα τῆς ὁ λογικὸς της πυρῆν». Τί σημαίνουν ἄρα γε αἱ παρατηρήσεις αὗται τοῦ Μ a r x καὶ αἱ ἐκτενέστεραι περὶ διαλεκτικῆς σκέψεις, τὰς ὁποίας ὁ E n g e l s, δομώμενος ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω φράσεις τοῦ Μ a r x, διετύπωσε κυρίως εἰς τὴν κατὰ τοῦ D ü h r i n g ἐκδοθεῖσαν κριτικὴν;

Ἄς ἴδωμεν προηγουμένως, τί διδάσκει ὁ H e g e l, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν μεταβολήν, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει ὁ Μ a r x εἰς τὴν διαλεκτικὴν ὡς θεωρίαν περὶ τῆς ἱστορίας. Ὁ H e g e l διδάσκει (ἢ μᾶλλον οὕτω διατυποῦται συνήθως καὶ ἐν μέρει ἔλλιπῶς ἢ διδασκαλία του), ὅτι ἡ πραγματικότης, συγκεκριμένως δὲ ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος, δὲν πρέπει ἀπλῶς νὰ παρατηρῆται διὰ τῆς μεθόδου τῆς διαλεκτικῆς, ἀλλὰ κινεῖται καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν διαλεκτικῶς, δηλαδή ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διαλεκτικοῦ σχήματος τῆς θέσεως, ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως. Κινεῖται δὲ διαλεκτικῶς (αὐτὴ εἶναι ἡ συνήθως διδόμενη ἔλλιπὴς διατύπωσις τῆς θεωρίας του), διότι, ἐξηρητημένη οὔσα ἡ πραγματικότης ἀπὸ τοῦ νοῦ, ὁ ὁποῖος τὰ πάντα κυβερνᾷ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κινῆται εἰ μὴ καθ' ὃν τρόπον κινουῦνται αὐταὶ αὐταὶ αἱ ἔννοιαι. Κινουῦνται δὲ αἱ ἔννοιαι, δυνάμει τῆς ἐνυπαρχούσης εἰς αὐτὰς τάσεως, ὅπως συντίθενται διὰ τῆς ἀρνήσεως εἰς ἀνωτέρας διαρκῶς μονάδας, διαλεκτικῶς. Μὲ ἄλλας λέξεις: ὁ νοῦς κυβερνᾷ τὴν ἱστορίαν. Αἱ συνιστώσαι τὸν νοῦν ἔννοιαι κινουῦνται διαλεκτικῶς. Ἄρα καὶ ἡ

ἐξηρημένη ἀπὸ τοῦ νοῦ καὶ κυβερνωμένη ὑπ' αὐτοῦ πραγματικότης κινεῖται κατ' ἀνάγκην ὡσαύτως διαλεκτικῶς.

Διὰ τῆς οὕτω πως διατυπωμένης διδασκαλίας του, ἐμφανίζεται ὁ H e g e l διατηρῶν ἀπὸ τῆν παράδοσιν τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας μόνον τὸ ἰδεαλιστικόν, ὅχι ὅμως καὶ τὸ ἰδιάζον εἰς τὴν καντιανὴν ἰδίαν πλευρὰν τῆς διύστικῶν στοιχείον. Ὁ νοῦς, κατὰ τὸν H e g e l, κυβερνᾷ τὴν πραγματικότητα, οὐχὶ διακρινόμενος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ ἐμφανιζόμενος ὡς ἄπλοῦν κριτήριον αὐτῆς, ἀλλὰ ταυτιζόμενος πρὸς τὴν πραγματικότητα. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον καλεῖται ἡ φιλοσοφία τοῦ H e g e l, κατ' ἀντίθεσιν κυρίως πρὸς τὸ σύστημα τοῦ K a n t, «φιλοσοφία τῆς ταυτότητος» (Identitätsphilosophie). Διὰ τὸν H e g e l, ἡ ἰδέα δὲν εὐρίσκειται ἔξω τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὴν μορφήν, καὶ δὴ τὴν συνειδητὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν συναρεῖται εἰς τὴν ἀνωτάτην τῶν δυνατῶν διαλεκτικῶν συνθέσεων ἡ ἔννοια μετὰ τῆς ταυτιζομένης πρὸς αὐτὴν πραγματικότητος. Ἡ ἰδέα δὲν εἶναι ἄπλῶς ἡ μορφή, δι' ἧς συλλαμβάνεται, νοεῖται καὶ κρίνεται ἡ πραγματικότης, ἀλλ' εἶναι ἡ μορφή, ὑφ' ἣν ἐκδηλοῦται ἀφ' ἑαυτῆς ἡ πραγματικότης.

Ὁ M a r x ἀντιστρέφει τὴν ὑπὸ τοῦ H e g e l ὀρισθεῖσαν σχέσιν μεταξὺ τοῦ νοῦ καὶ τῆς πραγματικότητος, μεταξὺ ἰδέας καὶ ὕλης. Καὶ διδάσκει μὲν ὁ M a r x, ἀκολουθῶν ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ παράδειγμα τοῦ H e g e l, ὅτι τὸ πραγματικὸν ταυτίζεται πρὸς τὸ λογικόν, διδάσκει ὅμως τοῦτο, βασιζόμενος ὅχι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ὁ λόγος κυβερνᾷ τὴν πραγματικότητα; ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ὁ λόγος εἶναι ἐξηρημένος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἐὰν ταυτίζεται, κατὰ τὸν M a r x, τὸ ἰδανικὸν καὶ τὸ πραγματικόν, τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὸ πραγματικὸν εἶναι ἐξηρημένον ἀπὸ τοῦ ἰδανικοῦ, ἀλλ' ὀφείλεται ἀντιστρόφως εἰς τὸ ὅτι τὸ ἰδανικὸν εἶναι ἄπλῶς ἀντανάγκαισις τοῦ πραγματικοῦ. Αὐτὸ ἰσχυρίζεται ὁ M a r x εἰς τὰς φράσεις, τὰς ὁποίας ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω, τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς πρὸς τὸν H e g e l διαφορᾶς του.

Εἶναι ὅμως ἡ διαφορὰ αὕτη οὐσιώδης; Ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζεται ὡς ἀπλῆ λεκτικὴ διαφορὰ, ὡς διαφορὰ εἰς τὴν διατύπωσιν. Τί σημασίαν ἔχει, ἐὰν ὁ M a r x, ἀντιθέτως πρὸς τὸν H e g e l, θεωρῇ

τὸ ἰδανικὸν ἐξηρητημένον ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ καὶ ὄχι τὸ πραγματικὸν ἀπὸ τοῦ ἰδανικοῦ, ἀφ' οὗ οὕτως ἢ ἄλλως, κατ' ἀμφοτέρους, τὸ ἰδανικὸν καὶ τὸ πραγματικὸν ταυτίζονται πρὸς ἄλληλα; Τὸ ὅτι ταυτίζονται, τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ οὐσιῶδες, εἰς τοῦτο δὲ συμφωνοῦν ὁ Marx καὶ ὁ Hegel. Δὲν εἶναι ἀρὰ γε δευτερεῦον ἢ μᾶλλον ζήτημα ἰδιοτροπίας τὸ εἶναι θὰ δώσωμεν τὰ πρωτεῖα εἰς τὸ ἰδανικὸν ἢ εἰς τὸ πραγματικόν;

Ὁ ἐπιτόλαιος μελετητὴς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας θὰ ἀπαντήσῃ ἀσφαλῶς καταφατικῶς εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα. Καὶ θὰ ἀπαντήσῃ καταφατικῶς διότι, ἀρκούμενος εἰς ὅσα λέγονται συνήθως περὶ τοῦ Hegel, θὰ ἀγνοῇ τὰς ἀναγκαίας λογικὰς συνεπείας, εἰς τὰς ὁποίας ὀδηγεῖ ἡ διδασκαλία του. Ἀνάγκη λοιπὸν εἶναι νὰ ἐπιμείνωμεν δι' ὀλίγον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, διὰ νὰ μὴ μείνῃ ἡ ἐντύπωσις, ὅτι παιδαγωγῆς ἀπλῶς ἰδιοτροπία ὤθησε τὸν Marx εἰς τὸ νὰ τροποποιήσῃ ἢ μᾶλλον νὰ ἀντιστρέψῃ τὴν φιλοσοφικὴν βάσιν τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Hegel.

Εἰς τὸν περίφημον πρόλογον, τὸν ὁποῖον προέταξεν ὁ Hegel εἰς τὸ ἔργον του «Γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου», ὑπάρχει ἡ ἐξῆς φράσις: «Ὅ,τι λογικὸν εἶναι καὶ πραγματικὸν καὶ ὅ,τι πραγματικὸν εἶναι καὶ λογικόν». Ἡ φράσις αὕτη διατυπώνει κατὰ τρόπον ἀφορισματικὸν ὅ,τι μέχρι τοῦδε εἴπομεν περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Hegel. Ἡ φράσις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ μᾶς δείξῃ τὴν διαφορὰν τοῦ Hegel ἀπὸ τοῦ Marx. Τὴν πρὸ ὀλίγου μνημονευθεῖσαν φράσιν θὰ ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ὑπογράψῃ καὶ ὁ Marx. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ Hegel καὶ Marx ἢ μᾶλλον ἡ σημασία τῆς διαφορᾶς των ἐκδηλοῦται, εἴαν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος φράσιν συνδυάσωμεν πρὸς τὸν ἰδεαλισμόν, ὅστις διέπει τὸ σύστημα τοῦ Hegel. Ἄλλην σημασίαν ἔχει αὕτη, συνδυαζομένη πρὸς τὸν ἰδεαλισμόν, καὶ ἄλλην, συνδυαζομένη πρὸς τὸν θετικισμόν. Συνδυαζόμενος πρὸς τὸν ἰδεαλισμόν, ἐμφανίζεται ὁ ταῦτισμός πραγματικοῦ καὶ ὀρθοῦ ὡς ταῦτισμός οὐχὶ ἀπόλυτος καὶ ἀναπόφρευκτος, ἀλλὰ σχετικὸς καὶ πιθανός, δηλαδὴ σημαίνει οὐχὶ ἀνάγκην, ἀλλὰ τάσιν, ἢ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα, τὴν τάσιν, ὅπως συμπίπτει αὕτη πρὸς τὸ ὀρθὸν καὶ ἀληθές. Τόση ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἡ σύγχυσις, ἢ ὁποία ἐκρά-

τει περὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ H e g e l, ὥστε τὸ ἀπλούστατον τοῦτο συμπεράσμα τῆς διδασκαλίας του ἠγνοεῖτο. Πρὸ δύο ἀκόμη δεκαετηρίδων ἠναγκάζετο ὁ φιλόσοφος E m i l L a s k νὰ ἐπιμένῃ, τονίζων τοῦτο καὶ ἀντικρούων τὴν κοινὴν περὶ H e g e l ἀντίληψιν, καθ' ἣν τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα αὐτοῦ βραδύεται ἐπὶ τοῦ πλήρους καὶ ἀπολύτου ταυτισμοῦ πραγματικότητος καὶ ιδέας. Πῶς ἦτο δυνατόν ὁ ἰδεαλιστῆς H e g e l νὰ διδάξῃ τὸν ἀπόλυτον ταυτισμὸν, νὰ παραδεχθῆ δηλαδή, ὅτι ἡ ἱστορία διέπεται ὑπὸ φυσικῆς νομοτελείας, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας ταυτίζεται ἀναγκαστικῶς τὸ πραγματικὸν μετὰ τοῦ ὀρθοῦ; Ὁ μονισμὸς τοῦ H e g e l, ὁρμώμενος ἀπὸ ἰδεαλιστικῶν ἀρχῶν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἀπόλυτος. Ὅπως παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ G e o r g L u - k ἄ c s, ὁ Καντιανισμὸς δὲν ἔχει ὑπερνικηθῆ πλήρως εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ H e g e l. Τοῦτο ἐξάγεται ἄλλωστε ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ γραμματὸς τῆς διδασκαλίας του. Εἰς τὴν πρώτην παράγραφον τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ δικαίου», ἐπεξηγῶν οὕτως εἰπεῖν ὁ H e g e l τὴν φράσιν του, καθ' ἣν «ὅ,τι πραγματικὸν εἶναι καὶ ὀρθόν», λέγει: «Πᾶν ὅ,τι δὲν ἀποτελεῖ πραγματικότητα τεθειμένην ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἐννοίας, εἶναι παροδικὴ ὑπαρξις, ἐξωτερικὴ σύμπτωσις, δόξα, ἐστερημένον οὐσίας φαινόμενον, εἶναι ἀναληθές καὶ πλάνη». Ὁ ἴδιος λοιπὸν ὁ H e g e l ἐπεξηγεῖ τὸν μονισμὸν του, δηλαδή περιορίζει τοῦτον καὶ παραδέχεται ὁδητῶς, ὅτι ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν πραγματικότητα ἐκδηλώσεις μὴ ταυτιζόμεναι πρὸς τὸ ὀρθὸν καὶ ἀληθές. Λίαν ἐπιτυχῶς παρατηρεῖ ὁ Θεμιστοκλῆς Ἰσᾶτσος εἰς τὴν πραγματείαν του: «Ἐὰ σύγχρονα πνευματικὰ δρεύματα εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δημοσίου δικαίου», ὅτι ἡ ἱστορία, κατὰ τὸν H e g e l, «δὲν ἀποτελεῖ, ἀλλὰ τείνει νὰ ἀποτελέσῃ λογικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐν αὐτῇ ἐμφανιζομένου ἀπολύτου πνεύματος. Δὲν εἶναι δηλαδή τὸ γίνεσθαι λογικόν, ἀλλὰ λογικὴ εἶναι ἡ τάσις, ἡ διέπουσα τὸ γίνεσθαι, καὶ τοῦτο καθ' ὃ μέτρον ἐπιβάλλεται τὸ πνεῦμα, ὁ λόγος, εἰς τὴν πραγματικότητα».

Βλέπομεν λοιπὸν, ὅτι, νοοῦντες τὸν ταυτισμὸν πραγματικότητος καὶ ιδέας ἰδεαλιστικῶς, δηλαδή ἀναγνωρίζοντες πρωτεῖα εἰς τὸ ἰδεολογικὸν στοιχεῖον, καταλήγομεν κατ' ἀνάγκην εἰς συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῆ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος διδάσκει μὲν τὸν ταυτισμὸν τοῦτον, ἀναγνωρίζει ὅμως πρωτεῖα εἰς τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον, δη-

λαδὴ θεωρεῖ ἐξηρητημένην τὴν ἰδέαν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ὁ τελευταῖος οὗτος, μὲ ἄλλας λέξεις ὁ Μαρξισμός, πιστοποιῶν ἀσυμφωνίαν μεταξὺ πραγματικότητος καὶ ἰδέας, δὲν θὰ ἀποφανθῆ, ὅπως ὁ Hegel, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ πραγματικότης παρεστράτησε, ὅτι δηλαδή ἡ πραγματικότης ὑστερεῖ ἀπέναντι τῆς ἰδέας, ἀλλὰ θὰ ἀποφανθῆ ἀκριβῶς ἀντιθέτως. Εἰς περίπτωσιν ἀσυμφωνίας πραγματικότητος καὶ ἰδέας θὰ εἴπῃ ὁ Μαρξισμός, ὅτι ἡ ἰδέα ἐμφανίζεται ὑστεροῦσα, ὅτι ὁ ὑποστηροῖς τὴν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν πραγματικότητα ἰδέαν ἐμφανίζεται καθυστερημένος ἀπέναντι τῆς ἐποχῆς του, ἀπέναντι τῆς πραγματικότητος. Κατὰ τὸν Μαρξισμόν, πᾶν ὅ,τι ἐμφανίζεται ὡς ἀπλῆ ἰδεολογία, δηλαδή ὡς ἰδεολογία μὴ ὑπαγορευομένη ὑπὸ τῆς πραγματικότητος, ὑπὸ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἀποτελεῖ ψεῦδος (ἀδιάφορον, ἢ ἐν συνειδητὸν ἢ ἀσυνείδητον), δηλαδή ὀφείλεται εἰς «ψευδῆ συνειδήσιν». Εἰς τὴν γνωσιολογικὴν θεμελίωσιν τῶν συμπερασμάτων τούτων συνέβαλεν ἰδιαιτέρως εἰς τῶν ὀξυδερκεστέρων συγχρόνων Μαρξιστῶν, ὁ Georg Lukács καὶ ὁ Karl Mannheim, ὁ συγγραφεὺς τοῦ πολυκρότου ἔργου «Ἰδεολογία καὶ οὐτοπία».

Εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο ὁ Mannheim παρέχει καὶ σύντομον ἐπισκόπησιν τῆς πνευματικῆς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία ὠδήγησεν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς ψευδοῦς συνειδήσεως, ὅπως τίθεται τοῦτο σήμερον. Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἐγένετο βεβαίως διὰ τῆς «φιλοσοφίας τοῦ συνειδότος», ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη κυρίως κατὰ τὴν περίοδον τῆς λογοκρατίας καὶ τοῦ φωτισμοῦ. Πρὶν ἢ γεννηθῆ τὸ πρόβλημα τῆς «συνειδήσεως ἐν γένει» δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συλληφθῆ ἡ ἔννοια τῆς ἰδεολογίας. Ἰδεολογία ἐν τῇ εἰδικωτέρᾳ τῆς λέξεως ἔννοια ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον ἐκεῖνο τῆς συνειδήσεως, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ἐπὶ ψευδῶν προϋποθέσεων, δηλαδή προϋποθέσεων, αἱ ὁποῖαι διαψεύδονται ὑπὸ τῆς πραγματικότητος. Τὸ δεύτερον καὶ κύριον βῆμα πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ προβλήματος τῆς ἰδεολογίας ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, ἡ ὁποία ἐγεννήθη κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν λογοκρατίαν. Ἐν ᾧ οἱ τὴν ἔννοιαν τῆς συνειδήσεως συλλαβόντες φιλόσοφοι εἶχον ἀναγάγει ταύτην εἰς κᾶτι τὸ ἀφηρημένον καὶ ὑπεριστορικόν, ἡ ἱστορικὴ σχολὴ ἐσχετικοποίησε τὴν συνείδησιν, ὑπέταξε ταύτην εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν. Συγκεκριμένως ἀντικατεστίαθη ἡ ἔννοια τῆς «συνει-

δήσεως ἐν γένει» διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ «λαϊκοῦ πνεύματος». Ὁ Μαρξισμὸς τέλος προέβη εἰς ἔτι μεγαλείτερον διαφορισμὸν τῆς συνειδήσεως, ἀνήγαγε δὲ εἰς φορέα τῆς ἤδη ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς σχετικοποιηθείσης ἐννοίας τῆς συνειδήσεως τὴν «κοινωνικὴν τάξιν». Τὸ λαϊκὸν πνεῦμα ἐξετοπίσθη ὑπὸ τῆς ταξικῆς συνειδήσεως. Συμφώνως πρὸς τὸν Μαρξισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται τὸ τελευταῖον τοῦτο βῆμα, τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατόν, ἀναλυόμενον, νὰ ἀναχθῆ εἰς ταξικὴν ἰδεολογίαν καὶ νὰ ἀποδειχθῆ ψευδές, δηλαδή ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα. Ἐν ᾧ ὅμως τὴν κριτικὴν αὐτὴν εἰς βάρος τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔστρεψεν ὁ Μαρξισμὸς μόνον κατὰ τῶν ἀντιπάλων του, ὁ M a n n h e i m — καὶ τοῦτο συνιστᾷ τὴν σημαντικὴν πρόσοδον, ἣν ἐσημείωσε τὸ ἔργον του — ἔστρεψε ταύτην κατὰ πάντων ἐν γένει, ἐποχειρήσας εἰς τὸ μνημονευθὲν ἤδη ἔργον του «Ἰδεολογία καὶ οὐτοπία» νὰ ἀναλύσῃ λεπτομερῶς τὴν συνείδησιν τῶν φορέων πάσης δυνατῆς ἢ μᾶλλον μέχρι τοῦδε ἐκδηλωθείσης ἰδεολογικῆς κατευθύνσεως. Κατὰ τὸν M a n n h e i m, δὲν ἀποκλείεται κατ' ἀρχὴν νὰ ἀνευρεθοῦν «ἰδεολογικά», δηλαδή ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν πραγματικότητα στοιχεῖα εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν τούτων τῶν Μαρξιστῶν, δηλαδή ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλεται ἡ σύλληψις τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ἡ συνείδησις δυνατόν νὰ ἀναλυθῆ καὶ κριθῆ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τοῦ ὄρθου ἢ ἐσφαλιμένου προσανατολισμοῦ τῆς εἰς τὴν πραγματικότητα. Ὁ M a n n h e i m ἐμφανίζεται τοιοῦτοτρόπως ὑπερβάλλον εἰς Μαρξισμόν αὐτοὺς τούτους τοὺς Μαρξιστάς.

Πάντως — καὶ τοῦτο ἐνδιαφέρει ἡμᾶς κυρίως ἐνταῦθα — ὁ Μαρξισμὸς, ἀντιθέτως πρὸς τὸν H e g e l, ταυτίζει τὴν ἰδέαν πρὸς τὴν πραγματικότητα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ πραγματικότης νὰ ἀποτελῆ κριτήριον τῆς ἰδέας καὶ ὄχι ἀντιστρόφως. Ὁ μονισμὸς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βασιίζεται ὁ Μαρξισμὸς εἶναι πληρέστερος καὶ ἀκραιφνέστερος τοῦ μονισμοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθεμελίωσε τὸ σύστημά του ὁ H e g e l.

8. Ἄς προχωρήσωμεν ἤδη καὶ περισσότερον: Ἐκ τῆς διαφορᾶς, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ H e g e l καὶ Μαρξισμοῦ, ἐξάγονται καὶ ἄλλα σπουδαιότατα συμπεράσματα. Ὁ ταυτίζων τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἰδέαν, ὀρμώμενος ἀπὸ τοῦ ἰδεαλισμοῦ, δικαιούται νὰ ἀντιμετώπισῃ τὸ